

У СЕНЦИ МОНГОЛА

Колико год да су збивања у старим приморским кнежевинама била важна за ауторитет и целовитост краљеве власти, најозбиљнија искушења долазила су с истока. И то у време када се Владислав више није могао надати делотворној заштити и помоћи свога таста, бугарског цара. Чудном игром судбине, царев сужањ, ослепљени Теодор Анђео, ненадано је постао слободан човек када се Јован Асен, после смрти друге супруге 1237, загледао у његову ћерку Ирину. Оженивши се њоме, пустио је Теодора да иде куда му је воља, а овај се убрзо обрео у Солуну, из којег је уз помоћ присталица успео да истера брата Манојла и устоличи свога сина Јована за владара Солунске државе. Манојло се вратио 1239. уз подршку Никејаца, што је принудило Теодора да пристане на нагодбу – њему и његовом сину остао је Солун с околином, Манојлу је припала Тесалија, а трећем брату Константину потврђено је право на Етолију и Акарнанију, које је добио на управу још у време пре Клокотнице. Михаило II Епирски није био ни обухваћен договором, а заправо је од њега имао највише користи, јер му владарска права у Епиру нису оспорена, а након смрти Манојла 1241. припојио је својој држави и Тесалију.²⁵²

Први, сигурни наговештаји приближавања Монгола биле су масовне сеобе Кумана у Панонску низију и на Балкан. Ова номадска и паганска племена бежала су из својих станишта на северној обали Црног мора пред не-

252 D. Nicol, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957, 134–137; J. Fine, *Late Medieval Balkans*, 133–134; F. Bredenkamp, *Empire of Thessalonike*, 233–234, 244–252.

зауостављивим Монголима. Талас Кумана заплуснуо је Балкан 1237, а потом су уследили и други, подједнако осетни. Њихово присуство настојале су да искористе све завађене стране у борби за Цариград, те су се Кумани нашли као најамници и у служби Латина и њихових противника.²⁵³ Након пада Кијева 1240. још су само Карпати делили низије Угарске од монголских коњаника жељних плена. Угарски краљ Бела IV решио је да им се супротстави, а повод да ударе свом снагом дао им је примивши у своје краљевство велике масе Кумана, које су Монголи сматрали својим поданицима. Међутим, њихово присуство више је донело нереде и сукобе с угарским племством него што је ојачало одбрану, поготову откада су Кумани, због убиства њиховог вође Кутуна, одбили сваку сарадњу и послушност, одали се пљачки и почетком 1241. прешли на Балкан. Бела IV препуштен је својим снагама и поред свег труда, истрајности и воље није се могло спречити оно што је било неизбежно.²⁵⁴

Разрушивши угарске пограничне тврђаве у Карпати-ма, Монголи су урано пролеће 1241, под заповедништвом кана Батуа, прекрили Угарску као скакавци. Краљ је у отвореној бици тешко поражен и био принуђен да бежи на запад а потом на југ пред неумољивим гониоцима. Осим изолованих утврђења, неприступачних мочвара и пустара, сви остали делови Угарске били су препуштени незапамћеном разарању и пљачки. Да невоља буде већа, Дунав, једина несавладива препрека пред најездом с истока, чврсто се заледио у зиму 1241/42, те је и запад

253 I. Vásáry, *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge University Press 2005, 63–68; А. Узелац, *Под сенком пса – Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, Београд 2015, 36–39.

254 А. Узелац, *нав. дело*, 39–42.

Угарске доживео исту судбину. Једно крило монголске војске, с Каданом на челу, пратило је краља у стопу. Он је допао у један мах у заточеништво аустријског војводе Фридриха II Бабенберга, који га је пустио тек пошто је добио у залог три жупаније на западу Угарске. Преко Загреба и Клиса краљ Бела се спустио крајем зиме 1242. на далматинску обалу. Прво је покушао да нађе уточиште у Сплиту, али се – незадовољан пријемом и безбедношћу – повукао у Трогир, који се нашао под опсадом Каданових Монгола. Краљ се с породицом већ био укрцао на лађу, очекујући да гониоци провале у град или у њега буду пуштени, када се вихор освајача повукао исто онако брзо као што се и појавио. На вест да је велики кан Огедеј, Џингис-канов син, преминуо, Монголи су у марту 1242. похитали на исток да би учествовали у избору његовог наследника. Огедејов син Кадан се, не успевши да освоји Трогир, прво спустио низ источнојадранску обалу, напао Котор и опустошио његову околину, док Свач и Дриваст, даље на југу, нису успели да одоле опсади. Потом су Монголи протутњали преко Српске земље и Бугарске на путу ка јужноруским степима.²⁵⁵

Монголска најезда оставила је дубоке ожиљке и трајну нелагоду у Угарској. Краљ Бела морао је да подиже земљу из пепела, упоредо је грозничаво утврђујући у страху од нових најезди с истока. Првих година након похаре Угарска се окренула себи. И Бугарска је својим положајем била отворена за монголске упаде. Да невоља буде већа, цар Јован Асен II умро је у јуну 1241,²⁵⁶ оста-

255 О монголској најезди на Угарску: П. Рокаи, *Историја Мађара*, 72–79; А. Узелац, *нав. дело*, 42–52.

256 П. И. Жаворонков, *Первый поход Иоанна III Ватаца на Фессалонику (1243 г.) и смерть Ивана II Асеня (1242 г.)*. Проблемы датировки, Визан-

вивши на престолу малолетног и болешљивог сина Калимана, у чије име је владало несложно регентство. Без јаке личности на царском трону, Бугарска је кренула да се расипа на области готово самосталних великаша. Бугари су, међутим, имајући пред очима судбину Угарске, чији је краљ одлучио да пружи отпор монголској инвазији због чега је земља претрпела тешка разарања, решили да не покушавају да зауставе незаустављиве. Тим пре, што их је од најзападнијих монголских насеобина делио само Дунав. Монголи су провалили у Бугарску већ 1242, чак су у својим походима стигли да укрсте оружје и с војском латинског цара, али нема вести ни о знатнијем бугарском отпору нити о разарању. Бугарски цар признао је врховну власт Монгола, пристао на плаћање годишњег данка и тако поштедео земљу судбине коју је доживела Угарска.²⁵⁷

Упоредо с нападима на средњу Европу, Монголи су насрнули на Малу Азију. Непосредно пре тога, почетком 1242, никејски цар Јован III Ватац кренуо је на Солун не би ли, пре Цариграда, ставио под своју власт други град некадашњег Царства и ослободио се супарничких акција Теодора Анђела и његових синова. Коју годину раније, Ватац је успео да намами Теодора у Никеју и задржи га као таоца. Тек што се појавио под зидинама Солуна, имајући у пратњи и слепог Теодора, до Ватаца су стигле вести о монголској најезди. Свестан тога да ће се Никеја убрзо наћи на њиховом путу, цар је одустао од напора да се докопа Солуна и кренуо натраг да организује одбрану. На његову срећу, владар Солуна, Теодо-

тийский временник 60 (2001) 69–74, предлаже као време смрти Јована Асена II крај 1241. или прву половину 1242.

257 I. Vásáry, *op. cit.*, 69–71.

ров син Јован, није могао да предвиди Батацове намере нити су до њега допрле вести о збивањима у Малој Азији. Заплашен присуством војске под зидинама града, али и знатним бројем Батацових присталица унутар њих, без воље и средстава да издржи дугу опсаду, био је склон нагодби. Никејски цар је то искористио и принудио Јована да се одрекне царске титуле и претензија у замену за титулу деспота, останак на власти у Солуну и пуштање његовог оца из талаштва. Оставивши Теодора и Јована, макар само симболично развлашћене у Солуну, Батац је похитао ка својој престоници, али се убрзо показало да му је монголски упад у Малу Азију донео више користи него брига. Његови источни суседи и традиционални непријатељи – селџучки султан и трапезунтски цар – били су тешко уздрмани монголском најездом, те је са те стране за извесно време ослабила претња по Никејско царство. И из истог разлога због ког су напустили Угарску и Балкан 1242, Монголи су се хитро повукли из Мале Азије, а да нису ни стигли да науде Никеји. Привремено осигуран с истока, Јован III остао је једини цар на челу грчких држава, те је убрзо поново могао да се посвети европским областима некадашњег Византијског царства.²⁵⁸

Како је на збивања у Српској земљи утицао пролазак Монгола? У историографији је присутан стереотип по коме су Владислављеву смену на престолу убрзали смрт његовог таста и заштитника 1241. и разарања која су Монголи починили повлачећи се с Балкана 1242. Међутим, на делотворну подршку бугарског цара Влади-

258 D. Nicol, *op. cit.*, 137–139; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 411–412; J. Fine, *Late Medieval Balkans*, 134–135; F. Bredenkamp, *Empire of Thessalonike*, 253–261.

слав тешко да је могао да рачуна већ од 1237, када је услед смрти жене и најстаријег сина дигао руке од борби за Цариград и усмерио сву пажњу према надолazeћој олуји с истока. Стога се његова смрт 1241. не може узети као прекретница која је одредила и судбину српског краља. Чини се да је и прелазак Монгола преко Српске земље пренаглашен као један од догађаја који је убрзао Владислављев пад. Пролазећи преко територије српског краља, они свакако нису показивали милосрђе, али њихови налети нису ни изблиза били онако разорни као у Угарској, подједнако због њихове сразмерне малобројности и због одлика рељефа.

Околности под којима је Владислављев млађи полубрат Урош, син Ане Дандоло, дошао на престо почетком 1243. нису познате. По томе што је Владислављева супруга потражила уточиште у Дубровнику, а нови краљ је сматрао опасном за свој положај, рекло би се да Владислав није својевољно одступио с власти. Боравак бивше краљице у Дубровнику краљ Урош схватио је озбиљно и тим поводом тамо послао свог човека Јурка. Дубровачки кнез се морао обавезати под заклетвом да „краљица Владислављева“, док је у Дубровнику, неће ни на подстицај ни са знањем Дубровчана покушати да науди Урошу, ни писмима ни опремањем посланстава.²⁵⁹ О томе где се у прво време после преврата налазио Владислав извори ћуте. Међутим, не само да су се браћа убрзо измирила већ је Владислав, и даље с титулом краља, задржао у наредне две деценије осетан удео у власти. С друге стране, после две кратке и сразмерно пасивне владавине, краљ Урош је успео да се одржи на престолу преко три деценије и обезбеди наслеђе престола своме потомству.

²⁵⁹ *Зборник повеља и писама*, 1, 178.

ЦРКВЕНИ СПОРОВИ

Затегнутост у односима с Дубровником брзо је пустила. Већ у августу 1243. краљ Урош и дубровачки кнез Јован Михајло разменили су клетвене уговоре с потврдом уобичајених обавеза и права обеју страна и гаранцијама за нормалну економску и политичку сарадњу двеју држава.²⁶⁰ Слобода трговине и сигурност имовине и личности Дубровчана гарантоване су у земљи српског краља, а њему и његовим поданицима слобода боравака у Дубровнику. Краљ је задржао право, утврђено у време Стефана Првовенчаног, да његов цариник борави у Дубровнику и узима порез на продају соли.²⁶¹ Обе стране су се обавезале да неће примати и давати уточиште бегунцима од правде и онима који би наносили штету другој страни. Сви спорови који би избили између краљевих поданика и Дубровчана имали су се решавати на пограничном суду мешовите пороте, наслеђеном из старине и познатом под називом *станак*, који се, по обичају, могао сазивати у раздобљу од Михољдана до Ђурђевдана.

И поред обостраног интереса, таквом стању није било суђено да се устали. Спор између Дубровника и Бара око права на архиепископски ранг и подручје духовне на-

260 Исто, 173–176.

261 На српском приморју у средњем веку со се могла продавати само на четири места – Дријева на ушћу Неретве, Дубровник, Котор и Св. Срђ на реци Бојани. Ови тргови соли звали су се *кумерк* (од латинског *commercium*) *солски*, а назив се проширио да означи и порез на продају соли, чије је убирање било владарево право. М. Маловић-Ђукић, *Кумерк*, Лексикон српског средњег века, прир. С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, 344–346; иста, *Которски кумерак солски у средњем веку*, ЗРВИ 41 (2004) 453–468.

длжности, замeтнут крајем претходног столећа, заварничио је као никад раније и доживео расплет управо у време владавине краља Уроша.²⁶² Пошто је српски краљ, природно, ватрено подржавао барског архиепископа, најугледнијег римокатоличког архијереја у својој држави, а тиме и црквени ранг и углед свога краљевства у римокатоличком свету, тај црквени спор тровао је односе Српске земље и Дубровника више од деценије. Толико да краљ, штитећи права Барске цркве, није оклевао да чак два пута зарати с Дубровником. Урошево непоколебиво пристајање уз Барску цркву можда има једно од исходишта и у чињеници да се средином 13. века ожењено римокатоликињом Јеленом, чије непосредно порекло до данас није са сигурношћу утврђено. Податак њеног биографа, архиепископа Данила II, да је била „од рода фружскога“, „од царског племена“ и „од славних и богатих родитеља“, као и чињеница да је владари Сицилијанске краљевине из француске краљевске династије Анжу (од 1266) називају рођаком превише су оскудни да би иједна од предлаганих генеалогских комбинација (од непосредне везе с француском краљевском кућом Анжу до посредних веза с њеном споредном граном Куртене) могла да се прихвати без резерве. Јелена није била само пуки украс на краљевом двору, а издашно је помагала Римокатоличку цркву на српском приморју.²⁶³

Дубровачка архиепископија, основана средином 10. века, заокружила је век доцније подручје духовне надлежности, која је обухватала српске земље у залеђу (За-

262 О сукобу Барске и Дубровачке архиепископије в. И. Коматина, *Црква и држава*, 123–149, 192–228, 300–334.

263 Ђ. Бубало, *Јелена*, СБР 4, 357; М. Поповић, *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Београд 2010.

хумље, Травунију, Босну и Србију), као и дијецезе на јужном Јадрану, од Будве до Кроје, у доњем току Дрима и на југоисточној обали Скадарског језера. Котор се још у првој половини 11. века подредио архиепископу Барија, на супротној обали Јадранског мора. Током 12. века црквени ранг и јурисдикција дубровачког архиепископа потврђени су из Рима у више наврата, али се од средине столећа јављају и први случајеви непокорности подручних епископа. Они су се, до почетка осме деценије, слили у тежњу барског епископа да се ослободи власти дубровачког архиепископа, уздигне своју цркву на архиепископски ранг и потчини својој митрополитској власти његово јурисдикционо подручје. Ту замисао енергично је заступао барски епископ Гргур (1179–1189), који је, штавише, био спреман да призна сплитског архиепископа за надређеног архијереја само да би се избавио духовне власти Дубровника. И поред тога што је папа био доследно на страни дубровачког архиепископа, а Немања одлучно иступао против црквене политике барског епископа, Гргурове идеје о Барској архиепископији ухватиле су корена и опстале и након што је, под Немањиним притиском, напустио Бар 1189. године.

Деценију касније, у време краљевања у Дукљи Немањиног сина Вукана, напосредом је спроведено у дело оно што се спремало од средине века. Уз наглашену подршку краља Дукље, на сабору у Бару 1199. папски легати доделили су барском епископу Јовану знаке архиепископског достојанства, а његовој цркви духовну надлежност над оним областима које су до тада биле под влашћу Дубровачке архиепископије. Сумње у доказе којима су Барани бранили наводно историјски

заснована права на положај архиепископије, присутне на двору папе Иноћентија III, почивале су на подацима из папских регистара и рачунских књига. Оне су, међутим, развејане приликом боравка легата у Бару, али чиме су краљ Вукан, епископ Јован и барски каптол убедили папине изасланике у оправданост својих захтева остаће предмет пуког нагађања. У сваком случају, папа није оспорио одлуке сабора у Бару, донете у присуству својих опуномоћених представника. Дубровник, разуме се, није био спреман да призна пораз и тиме је почео полувековни спор између два црквена центра око ранга и јурисдикције. Претензије и права Барана почивали су на уверењу да су од најстаријих времена постојале само две црквене провинције на источној обали Јадрана – Салона и Доклеа – те да је Сплит наследник митрополитских права античке Салоне, а Бар Дукље. Дубровнику се признавало само право на епископски ранг, под јурисдикцијом Сплита и с надлежношћу која је обухватала непосредну градску околину. Сходно томе, духовна област барског архиепископа требало је да обухвати оне земље и епископије које су вековима припадале Дубровачкој архиепископији. Дубровчани су, напротив, заступали стечена и током претходних столећа вишеструко потврђена права на ранг и јурисдикционо подручје.

Према доцнијој традицији, непотврђеној савременим изворима, дубровачки архиепископ Леонард покушао је 1214. да посети Бар и потврди своја архијерејска права, али су га житељи града дочекали каменицама, а наредне године на Латеранском сабору наводно је негодовао код папе због његове одлуке да додели архиепископски плашт старешини Барске цркве. И поред про-

теста дубровачког архиепископа, и папа Иноћентије III и његов наследник Хонорије III признали су Барску архиепископију. Већ од наредног понтификата, међутим, наступила је краткотрајна реакција. Папа Гргур IX потврдио је 1227, а затим поново 1238. права Дубровачке архиепископије према привилегијама које је добијала од његових претходника током 12. века. Дубровачки архиепископ искористио је благонаклоност Курије да тужи зетске епископе за непослушност, а поновно признање његових права с највишег места навело је, по свој прилици, и епископа Улциња да му 1242. изјави покорност. Ипак, године 1243, с новим папом, Иноћентијем IV, и с новим световним заштитником Барске архиепископије, краљем Урошем, Дубровник је изгубио високу заштиту и предност у спору с Баром.

Папа, начелно, није заузимао ничију страну, али није ни оспорио архиепископски ранг Бару. То се видело према његовој одлуци да, након што је 1247. барска архијерејска столица остала упражњена, именује новог архијереја с титулом архиепископа, и поред негодовања дубровачког архиепископа и његовог позивања на право да као митрополитски старешина сам постави подручног епископа Бара. И пре но што се папа именовањем новог архиепископа на речит начин изјаснио о положају и правима Барске цркве, дубровачки архиепископ покушао је да у самом Бару спроведе у дело своју духовну надлежност и позове заблуделу епархију да се врати мајци-цркви. Дубровачка делегација дочекана је маја 1247. хладно и с неповерењем. Представници Барске цркве с архиђаконом на челу с презиром су одбили да разговарају и чују писмо дубровачког архиепископа, а светина на улицама града показивала је отворено не-

пријатељство, узвикујући чак: „Шта је папа?! Господар наш краљ Урош је нама папа!“.²⁶⁴ Под претњом линча дубровачки изасланици једва су извукли живе главе захваљујући прибраности барског кнеза и његове оружане пратње која их је спровела до брода. Овај догађај показује у коликој мери су Барани рачунали на подршку свога краља, иако иноверног.

Дубровачки архиепископ трпео је ударац за ударцем. Те године испод његове власти изузета је и Босна. Изгледало је да се подручје његове јурисдикције поклопило у стварности с границама које су му признавали Барани – прво су му 1199. измакле јужнојадранске епископије, потом 1219/20, након оснивања Српске архиепископије, Захумље и Травунија и најзад 1247. Босна. У напорима да се заснује и заживи редовна црквена организација и богослужење у границама римокатоличке Босанске епископије, током прве половине 13. века, папа је могао да се ослани једино на угарске световне и црквене власти. Надлежни дубровачки архиепископ као да је остао по страни, не улажући превише пажње и енергије у покушаје искорењивања јеретичког покрета и учвршћивање римокатоличке црквене организације. Због тога је Босна дошла у надлежност архиепископије у Калочи, у Угарској, а седиште каптола и епископа премештено је у Ђаково у Славонији.²⁶⁵

На чело Барске архиепископије папа је крајем 1248. поставио фрањевца Јована из Плано Карпинија,²⁶⁶ који

264 У латински писаном извештају о овом посланству дубровачког каноника Матије Теофиловог стоји: „Quid est papa!? Dominus noster rex Urosius est nobis papa!“ (CD IV, 318).

265 И. Коматина, *Црква и држава*, 334–362.

266 Pian' di Carpine (данас Magione) у Умбрији, у близини Перуђе, Италија.

је на путу ка својој дијецези, почетком наредне године, свратио у Дубровник настојећи да се спор две цркве реши договором и уз помоћ писаних доказа. Предложио је да се архиепископи или њихови представници саста-ну негде на средокраћји између два црквена центра, прегледају, размене и овере документа на којима почивају њихова права и претензије и потом се обрате папи за посредовање. Тај помирљив предлог није наишао на одо-бравање јер је унапред стављао Бар у равноправан поло-жај с Дубровником. Штавише, дубровачки архиепископ се 1250. жалио папи што је поставио новог архиепископа у Бару и потчинио му епископије које по праву припа-дају Дубровнику. Папа је на то позвао оба архиепископа и подручне епископе да се у року од осам месеци појаве пред њим с писаним доказима на основу којих је треба-ло да се донесе праведна одлука. Дубровчани, међутим, нису заборавили понижење које су претрпели у Бару на пролеће 1247. године. Вероватно крајем 1251, када је бар-ски архиепископ Јован пловио ка Перуђи на арбитражу пред папом, Дубровчани су уграбили прилику да на пре-пад заробе његов брод, каменују га, изложе претњама гомиле, која је узвикивала да му треба огулити кожу и удавити га у мору, и на крају баце у тамницу на више од две недеље. Архиепископ Јован је због тог злостављања тражио касније пред папом одштету од 2000 перпера.²⁶⁷

Парница на Курији отпочела је фебруара 1252, а на-редног месеца папа је овластио свог опуномоћеника, епископа Анконе Козму, да на терену испита сведоке

267 У тужби барског архиепископа наведене су, између осталог, по-грде и претње које је руља добацивала барском посланству: „Date no-
bis archiepiscopum et abbatem, ut abutamur eis!“ Et alii clamabant: „Ex-
coriantur!“ Et alii dicebant: „Submergantur!“ (CD, Supplementa I, ed. J.
Barbarić, J. Marković, Zagreb 1998, 160–161).

и доказе у року од шест месеци – прво у Дубровнику а потом у Бару, у присуству супарничког архиепископа или његовог изасланика. Почетком јула 1252. отпочело је спровођење доказног поступка у Дубровнику пред послаником барског архиепископа, оптерећено присуством војске краља Уроша под зидинама града. Он је, по свој прилици, намеравао да писаним аргументима у прилог правима Барске архиепископије дода претње и отворену силу, зацело подстакнут и понижењем које је Јован из Плано Карпинија претрпео у Дубровнику крајем претходне године. Српска војска опустошила је дубровачку околину палећи и уништавајући летину, чак су довучене и опсадне справе. У нападу су, према Урошевој заповести, учествовали и људи које је краљ Владислав уступио своме зету, кнезу Омиша Ђури Качићу.²⁶⁸ Присуство непријатељске војске под зидинама града није омело узимање исказа од сведока, али јесте понављање поступка у Бару, предвиђено за 24. август. Ни дубровачки архиепископ ни његови изасланици нису се усуђивали да кроче на територију српског краља и упуте се у Бар. Не само да Урош није намеравао да им изда писане гаранције за слободан пролаз и заштиту имовине и личности већ је, ако је веровати гласинама које су стизале у Дубровник, претио да ће одрати архиепископа; краљевом брату Владиславу пак стављају се у уста увреде на рачун папе и кардинала, које је назвао псима.²⁶⁹

Иако су краљев гнев и освајачки порив спласнули исто тако брзо као што су и планули, дубровачки архиепископ ипак је одустао од одласка у Бар. Вероватно и због чињенице да је Јован из Плано Карпинија умро 1.

268 *Зборник повеља и писама*, 1, 194.

269 CD IV, 506–507.

августа, те се поново отворила могућност да се истакну митрополитска права Дубровника над Баром. Споразумом постигнутим 13. августа Дубровчани су за 1.200 перпера купили предах у сукобу са српским краљем и право да тргују по Српској земљи.²⁷⁰ Крајем 1252. и почетком 1253. парница је настављена у Перуђи, на папској курији. Обе стране изнеле су мноштво писаних доказа у прилог својим правима и претензијама, али – иако су Дубровчани покушали да засене папу старином својих права, износећи као доказ фалсификовану булу папе Захарија из 743, и њиховим континуитетом, бројним кривотвореним и оригиналним булама из 11, 12. и 13. века – он је ипак био склон да задржи затечено стање. То је на непосредан начин показао када је на упражњено место старешине Барске цркве поново именоввао архиепископа, априла 1253.

Парница се за Дубровник кретала у неповољном смеру; уложени новац и дипломатски напори нису давали резултате. Будући да су се од папе Иноћентија IV имали мало чему надати, а да је српски краљ задржавао став сумњичавог ишчекивања, Дубровчани су решили да затишје пред нову српску олују искористе не би ли привукли на своју страну неког савезника. Нашли су га већ у лето 1253. године у лику бугарског цара Михаила Асена, с којим су склопили савез против краља Уроша, добивши гаранције да ће се поштовати њихове дотадашње повластице у Српској земљи и проширити власт дубровачког архиепископа на римокатоличке епископије на српском приморју, уколико савезници истерају „врага твога и на-

270 *Зборник повеља и писама*, 1, 187–188. На Крстовдан, 14. септембра, Урошев посланик Грдоман Шуметић подигао је обећани новац у Дубровнику (исто, 190).

шега Уроша из Српске земље и брата његовог Владислава и род њихов“.²⁷¹ Другим речима, ако већ нису могли судским путем да поврате духовну власт над зетским епископијама, намерили су да то учине оружјем. Савезу је у мају наредне године приступио и син великог кнеза Андрије, Радослав, жупан у Хуму, који је отворено изјављивао да признаје угарског краља за господара.²⁷² Премда амбициозно замишљен, овај савез није уздрмао Урошев положај нити је поправио дубровачке изгледе у сукобу с Баром и српским краљем. Бугари су, истина, провалили у Србију пљачкајући и том приликом је, колико се зна, страдао манастир Светог апостола Петра на Лиму, али озбиљних последица није било. Само два месеца након што се хумски жупан прикључио коалицији против српског краља, закључен је мир између Дубровника и Уроша и обновљени су ранији пријатељски односи.²⁷³ Овога пута, међутим, краљ је скупо наплатио своју помирљивост, те су дубровачке власти, како стоји у једној одлуци кнеза и градских већа од 8. новембра 1254, биле принуђене да распишу ванредни порез на вино и да дају у залог градске приходе, „pro reparatione pacis regis Urossi“.²⁷⁴

271 *Зборник повеља и писама*, 1, 199–203.

272 *Зборник повеља и писама*, 1, 205–209. Последње, сигурно сведочанство о Андрији као хумском кнезу потиче из времена власти дубровачког кнеза Јакова Делфина (1247–1249), када је са синовима, жупаном Радославом и жупаном Богданом, издао повељу Дубровчанима с потврдом трговачких повластица у својој земљи. (И. Равић, *Две повеље хумског кнеза Андреја Дубровчанима*, ССА 12 (2013) 9–19). У једном судском записнику из Трогира, с краја 1266. године, наводе се и претходна рочишта о истом предмету, одржана у Хуму пред кнезом Андријом, али нема показатеља који би упутили на време њиховог одржавања (уп. Н. Порчић, *Прилог историографским портретима*, 215–216).

273 *Зборник повеља и писама*, 1, 211–216.

274 CD IV, 572.

Те године умро је барски архиепископ, а да Дубровчани опет ништа нису постигли у раздобљу седисваканицije. Већ почетком 1255, и не сачекавши папину одлуку поводом упражњене столице старешине Барске цркве, Дубровчани су повукли с Курије заступника у парници с Баром. У Дубровнику је било јасно да више нема сврхе трошити новац на јалову арбитражу, а папа им је дао за право поново поставивши новог барског архиепископа 24. септембра 1255. Узроци, па и непосредни поводи за даље сукобе утрнули су сами од себе. Дубровник је био приморан да се помири с постојећим стањем у подели духовних надлежности међу епархијама Римокатоличке цркве на јужном Јадрану.

Но, управо у време када је Бар изашао као победник из полувековног спора с Дубровником, почели су се стицати услови за заметање новог црквеног спора, у којем је поново учествовао барски архијереј, али се огледао с которским епископом. Иако су и Дубровник и Бар претендовали на епископију Србије, она је и као појам и као дијецеза изгубила разлог постојања након успостављања духовне надлежности охридског архиепископа 1019/1020. За дубровачког архиепископа појам Србије с временом се почиње односити на Босну, која је преостала од некадашње политичке целине и дијецезе под називом Србија, из времена оснивања Дубровачке архиепископије, под његовом духовном влашћу. Стога се у папским булама намењеним дубровачком архиепископу, у опису његовог јурисдикционог подручја, наводи израз „*regnum Seruilie quod est Bosna*“, а први забележни пример је из 1187. године.²⁷⁵ Међутим, од времена оживљавања рударства, доласком немач-

275 И. Коматина, *Црква и држава*, 215–216.

ких рудара Саса, и интензивирања трговине, у којој су главну реч имали трговци из приморских градова, највише Которани и Дубровчани, почињу по трговима и рударским насељима Српске земље да ничу трајне или привремене насеобине пословних људи и стручњака римокатоличке вероисповести, а уз њих и црквене парохије. Душе римокатолика у шизматичком окружењу морале су бити поверене старању архијереја, тј. укључене у границе неке од римокатоличких дијецеза. И у овом случају на папском двору изгледа није донета трајна и доследно поштована одлука, већ је предност у надметању између два црквена центра зависила од личности папе, српског владара, тренутних економских и политичких околности, али и од дипломатске вештине которских и барских архијереја. На основу података веома оскудне грађе, види се да је осамдесетих година 13. века сукоб увелико био у току. Барани су почетком 14. века однели превагу, али је од средине истог века наклоност папа била на страни Которана. Међутим, после више од два столећа неизвесне борбе, почетком пете деценије 15. века, победу је однео барски архиепископ, који је и до данас задржао наслов *Primas Serbiae*.²⁷⁶

276 К. Митровић, *Сукоб барског архиепископа и которског епископа око јурисдикције над католичким парохијама у средњовековној Србији*, Споменница академика Симе Ђирковића, Београд 2011, 289–305; И. Коматина, *Црква и држава*, 377–382.

ЈАЧАЊЕ КРАЉЕВЕ ВЛАСТИ

КРАЉ „И ПОМОРСКИХ ЗЕМАЉА“

Може се рећи да су у време црквеног спора Бара и Дубровника, потомци Мирослава и Вукана у Захумљу и Зети последњи пут дигли главу и настојали самостално да делују. Покушај представника побочних грана Немањића да обнове утицај и власт на темељима државно-правних традиција некадашњих приморских кнежевина остао је без успеха. Син великог кнеза хумског Андрије, жупан Радослав, удружио се с Урошевим непријатељима 1254. и изјашњавао се као поданик угарског краља, али након те године о њему више нема помена. У уговору о нападачком савезу с Дубровчанима он се позива на обичаје и прописе који су владали у односима између Дубровника и Хумског кнештва, настојећи да се, и поред скромне титуле жупана, представи као законити наследник хумских кнежева. Рекло би се, међутим, да није владао читавим Хумом, а није имао ни титулу (великог) кнеза хумског. Имао је три брата – Влатка, Богдана и Ђорђа – па је прихватљиво претпоставити да је Андрија поделио земљу синовима. С обзиром на то да је Радослав признао власт угарског краља, његова се област вероватно простирала између Неретве и Цетине, тамо где су својевремено владали његов стриц Петар и рођак Тољен. У прилог томе говори и чињеница да је један од његових сведока на уговору с Дубровчанима био сатник жупе Имота, у залеђу планине Биоково. Међутим, његова браћа, синовци и рођаци, сведени су на положај локалне властеле и владаревих намесника и чиновника.

Према дубровачком хроничару 16. века, Јакову Лукаревићу, Андрија је оставио власт сину Владиславу (Влатку),

који је владао из Стона,²⁷⁷ Ђорђе се помиње 1280, изгледа као господар трга Дријева на ушћу Неретве, а Богдан и његови потомци били су господари Попова.²⁷⁸ Андрија је имао и кћер Вукосаву, која је била удата за дубровачког властелина Барба Крусиха.²⁷⁹ Изворни подаци о осталим Мирослављевим потомцима су неповезани, фрагментарни и често противречни, па је тешко поуздано реконструисати родословно стабло Мирослављеве лозе. Ако је судити према изворним подацима, изгледа да су и остали познати чланови ове бочне гране Немањића потицали од великог кнеза Андрије, мада не треба искључити могућност да им је директан предак био неки од Мирослављеве или Андријине браће. Браћа Никола и Тољен треба да су били Андријини унуци. Овај први био је родоначелник властеоске породице Николића, чији су први представници били његови синови у браку с Катарином, ћерком босанског бана Стефана I Котроманића – Богиша и Владислав. Тољен је пак имао синове Петра и Брајка. Први се такође помиње као господар Попова, а погинуо је у сукобу с босанском војском. Поседи Тољенових синова прешли су у руке Николића, који су, након што је босански бан заузео Хум, признали његову власт.²⁸⁰

277 Н. Порчић, *Прилог историографским портретима*, 216–217.

278 М. Динић, *Из српске историје средњег века*, Београд 2003, 323, 718–719; С. Ђирковић, *Богдан*, СБР 1, 592–593; Ј. Мргич, *Ђорђе*, СБР 3, 514. Ђорђе се наводи крајем августа као син покојног кнеза Андрије (*filius quondam comitis Andree*), а у јесен 1280. у дубровачким архивским књигама имамо записе који помињу госпођу кнегињу хумску (*domina comitissa de Chelmo*). Вероватно је реч о његовој мајци, удовици кнеза Андрије (Г. Чremoшник, *Канцелариски и нотарски списи 1278–1301*, Београд 1932, 36, 37, 39). Богдан је имао **је** сина Твртка, унука Богдана и праунука Твртка.

279 *Зборник Константина Јиречека*, I, Београд 1959, 440.

280 М. Динић, *нав. дело*, 321–333; Н. Порчић, *Прилог историографским портретима*, 217–219.

Вуканови синови – Ђорђе, Стефан, Димитрије, Растко и Владин²⁸¹ – били су лишени могућности самосталног владарског иступања и заснивања нове династије, с идеологијом Дукљанске краљевине у основи, приклонили су се главној грани породице и помирили се с улогом локалне властеле и владаревих намесника у Зети. Ђорђе се, као намесник једног дела Дукље, последњи пут огласио 1242, стављајући се на страну противника Барске архиепископије, али његово деловање није имало штетних последица по краљеву црквену политику.²⁸² Стефан је носио титулу кнеза, можда чак био владарев намесник у Зети. Подигао је 1251/1252. манастир Морачу с благословом краља Уроша I, који му је свечаном повељом потврдио богоугодно дело. У сликаним лозама Немањића Стефан је добио своје место као једини од Вуканових синова.²⁸³ Трећи син, Димитрије, имао је титулу жупана и поседе у Полимљу, а последње године живота провео је као монах – старац Давид. Подигао

281 О њима у појединостима видети Ђ. Бубало, *Титуле Вукана Немањића*, 88–90.

282 Сачувана је традиција да је сахрањен у Сопоћанима. Према Троношком родослову, извору 18. века, на његовом надгробном натпису треба да је писало: „здѣ лежить великин княз Георгѣи, синъ великаго княза Волкана“ (Ј. Шафарик, *Србски летописац из почетка XVI столетија*, Гласник Друштва српске словесности 5 (1853) 48; уп. Н. Радојчић, *О Троношком родослову*, Београд 1931, 21).

283 Иако је Стефан на портретима насликаним у његовој задужбини у 16. и 17. веку означаван доследно као краљ, зна се да је носио само титулу кнеза. Краљевска титула којом је украшена успомена на њега у доба турске власти имала је за циљ да подигне углед ктитора коме је братство манастира установило култ. Она свакако није почивала на традицији дукљанске краљевске круне, већ на традицији немањиће (Д. Поповић, *Ктитор Мораче и његов култ*, Манастир Морача, ур. Б. Тодић и Д. Поповић, Београд 2006, 55–72; Д. Војводић, *Портрети Вукановића у манастиру Морачи*, на истом месту, 73–92).

је задужбину манастир Давидовицу на Лиму код Бродарева. Димитрије (Давид) је био веома близак двору краља Уроша I. Године 1271. византијски цар Михаило VIII Палеолог издао је, на молбу жупана Димитрија, рођака краља Србије, једну хрисовуљу Хиландару,²⁸⁴ а посланик краљице Јелене подигао је део његовог поклада у Дубровнику 1282.²⁸⁵ Његови потомци, чије су надгробне плоче откривене у цркви манастира Давидовице, били су истакнути властелини у држави Немањића.²⁸⁶ Штавише, управо преко Димитријевих потомака успостављена је у родословима и летописима веза између Немањића и Лазаревића.²⁸⁷ О Растку, који је зацело добио име по стрицу, зна се само да је као монах Теодосије сахрањен у Студеници,²⁸⁸ а Владин је први и једини пут поменут као Ђорђево брат у документу о заклетви млечком дужду из 1208. године.

Иако постепено гуране у заборав, традиције о Хумском кнештву и краљевству Дукље ипак нису сасвим

284 *Actes de Chilandar*, I, ed. M. Živojinović, V. Kravari, C. Giros, Archives de l'Athos XX, Paris 1998, 126–128.

285 Г. Чremoшник, *Канцелариски и нотарски списи 1278–1301*, Београд 1932, 76.

286 Надгробне плоче Радослава, сина великог жупана Вратислава, и Димитрија Вратка (Г. Томовић, *Морфологија ћириличних натписа на Балкану*, Београд 1974, № 49, 53).

287 Према већини родослова, Димитрије је имао сина Вратислава, а овај Вратка, отац кнегиње Милице. Миличин савременик, патријарх Данило III, у своме делу *Слово о кнезу Лазару* заиста наводи да је велики кнез Вратко био њен отац. У науци се узима да се сви доленаведени помени Вратка у изворима односе на исту личност: 1. Димитрије Вратко с надгробног натписа у Давидовици, 2. Душанов великаш кнез Вратко, 3. отац кнегиње Милице велики кнез Вратко из дела патријарха Данила III и 4. унук Димитријев и отац кнегиње Милице, Вратко из српских родослова и летописа. Уп. С. Ђирковић, *Вратко*, СБР 2, 319.

288 Д. Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992, 45.

ишчезле, те се њихови спорадични одблесци могу препознати још у 13. и 14. веку. Рецимо, у одредбама о станку у Дубровачком статуту из 1272. наведене су самосталне политичке области (или оне са још живом таквом традицијом) у дубровачком окружењу, односно њихови поданици, с којима су Дубровчани решавали спорове на пограничном суду. Засебни чланови намењени су комунама северозападно од Дубровника, онима у горњој Далмацији (зетском приморју), Хумском кнештву и његовом кнезу, Босни и њеном бану, Рашком краљевству и његовом краљу и, најзад, краљевству Зете и његовом – кнезу.²⁸⁹ Српски великаш Војислав Војиновић је у последњим годинама Српског царства показивао тежњу да оживи установу, идеологију, овлашћења и територије некадашњих хумских кнежева. Због тога је 1359. захтевао од Дубровчана да му уступе Стон, као некадашње седиште хумских кнежева: „Ego sum comes Chelmi, et punta Stagni est sedes comitorum Chelmi, ita quod mea est“.²⁹⁰

У документима о српско-дубровачким ратовима и црквеном спору Бара и Дубровника из педесетих година 13. века, уз краља Уроша помиње се његов брат Владислав, такође с краљевском титулом, као човек од знатног политичког утицаја. И Урош и Владислав представљани су као острашћени поборници права Барске архиепископије и непријатељи Дубровника. Уговор о ратном савезу Дубровника и Бугарске означавао је као непријатеље оба брата. Уколико прихватимо као вероватну мо-

289 *Liber statutorum civitatis Ragusii*, edd. V. Bogišić et C. Jireček, Zagreb 1904, 76–80, Liber III, cap. L–LVI.

290 *Писма и упутства Дубровачке републике* 1, прир. Ј. Тадић, Београд 1935, 7; уп. Ђ. Бубало, *Титуле Вукана Немањића*, 91–92.

гућност да је добио посебну област на управу, онда је то најпре могла бити Зета с Травунијом. Рекло би се да је имао резиденцију, особље и дворску канцеларију, издавао повеље и чак у извесним приликама наступао самостално. Управо тада ослободио је Дубровчане обавезе плаћања накнаде (*могориин*) за коришћење винограда у Жупи (Жрновници) у требињској области.²⁹¹ Почетком 1252. на његовом двору водила се, у присуству дубровачких изасланика, парница у вези с драгоценостима и новцем које је био одузео кнезу Љеша, Павлу Лавовом (Paulus Leonis). Владислав је доцније обећао Дубровчанима да ће отето вратити, „sed feci per iram“.²⁹² Последњи пут се помиње 1264, када је у манастиру Милешеви преписан један пролог, „у дане благоверног краља Уроша и брата му краља Владислава“.²⁹³

У браку с Белославом Владислав је добио сина Десу, који није имао никакав политички утицај, и кћер која је била удата за Ђуру Качића, кнеза Омиша.²⁹⁴ Белослава и жупан Деса оставили су, вероватно убрзо након смене на српском престолу, у време Белославиног изгнанства у Дубровнику, депозит код једног Дубровчанина. У њему је било црквеног мобилијара (иконе, сасуди, тканине, реликвије, крстови), одеће и личних ствари краљице-мајке. Након Десине смрти, на иницијативу

291 Повељу којом је озваничио ту одлуку потписао је са „Стефан Владислав милошћу божјом краљ српски“ и запретио да се повластица коју је дао Дубровчанима не оспори ни од кога, „ни од мојега брата ни од било кога другог ближњег“ (*Зборник повеља и писама*, 1, 160).

292 CD IV, 483–484.

293 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, 1, Београд 1902, № 22. Познати су само дан и месец његове смрти –11. новембар (*Исто*, 3, № 5015).

294 В. Прилог III; *Зборник повеља и писама*, 1, 193–194.

краља Драгутина, овај депозит пребачен је 1281. у Котор, али 1285. у Дубровнику се појавила Белослава и тражила да јој се врате предмети које је оставила на чување.²⁹⁵

295 М. Маловић-Ђукић, *Поклад жупана Десе*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 31–39. У бугарској и српској историографији појавила се сумња у идентичност ћерке Јована Асена II (о којој се, као о Владислављевој супрузи, без навођења имена, говори у Даниловом зборнику) и Белославе из докумената о њеном депозиту, насталих осамдесетих година 13. века (која се изричито идентификује као удовица краља Владислава и мајка жупана Десе), тј. претпоставка о два брака краља Владислава (Уп. С. Ђирковић, *Белослава*, СБР 1, 485). У том случају, из брака с ћерком бугарског цара Владислав би имао кћер, која се као супруга омишког кнеза помиње већ почетком педесетих година 13. века, а из брака с Белославом сина Десу.

ПОЖЕЉАН САВЕЗНИК

Првих година након Урошевог доласка на власт иницијатива у надметању Епира и Никеје за враћање Цариграда у византијске руке била је у потпуности на никејској страни.²⁹⁶ Изненадна смрт бугарског цара Калимана 1246. и долазак на престо његовог, такође малолетног, полубрата Михаила, праћени новим гложењима бољара и регентства под тешком сенком Монгола, пружили су прилику никејском цару Јовану III Ватацу за нова освајања на европском тлу. За само неколико месеци Бугарска је у територијалном погледу враћена у време пре Клокотнице. Ватац је надирао на север до Марице, освојивши најзад трајно Адријанопољ, а на запад све до долине Вардара. У никејским рукама нашли су се Мелник, Сер и Скопље, чиме је Царство избило на границу са Српском земљом. Ни Михаило II Епирски није седео скрштених руку; докопао се бугарских посета у западној Македонији, укључујући и Охрид, те се граница две грчке државе за неко време усталила на реци Вардару. Европску кампању 1246. Ватац је крунисао заузимањем Солуна, у којем је тада, уз доста невоља, владао млађи син Теодора Анђела, Димитрије. Лакомислен и непопуларан, Димитрије је олакшао угледним Солуњанима замисао да град предају цару Јовану Ватацу. Цар није оклевао и без отпора је ушао у Солун, пошто су му присталице отвориле капије града. Понижени и потом закратко утамничени Димитрије ипак је осетио цареву

296 О збивањима у византијском свету 1246–1261. видети D. Nicol, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957, 141–195; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 412–422; J. Fine, *Late Medieval Balkans*, 154–165.

благост добивши на управу област у Анадолији, а његов слепи отац обрео се на месту управника Водена.²⁹⁷

Избивши на дугој линији, у Тесалији и Македонији, на границу с Епирском државом, поново усредсређен на освајање Цариграда, Ватац је настојао да се обезбеди од евентуалног епирског напада с леђа. Залога пријатељства требало је да буде веридба склопљена 1249. између царева унуке Јелене и Нићифора, сина и наследника деспота Михаила II, али је стари никејски непријатељ, слепи Теодор Анђео, поново пореметио рачуницу Никејцима. У јеку Ватацових припрема за нову опсаду Цариграда, Михаило Епирски је на Теодоров подстицај напао и освојио неке од никејских тврђава у западној Македонији и кренуо ка Солуну. Иако је поново морао да одложи опсаду старе византијске престонице, Ватац је Михаилово неверство успео да окрене у своју корист и наново прошири европске поседе Царства. У победоносном походу, којем Михаило није ни покушао да стане на пут, Никеја је 1252. припојила читаву западну Македонију, с Прилепом, Охридом и Костуром, и придобила локалне арбанашке великаше у области Кроје. Према споразуму који је наметнут епирском деспоту, његов син и будући царски зет, Нићифор, одведен је у Никеју као талац, а слепи Теодор је поново допао сужањства, из којег више жив није изашао.

Изгледало је да су никејском цару напoкон одрешене руке да се посвети најважнијем циљу своје владавине – освајању Цариграда. Сви његови ривали били су умирени или неспособни да делују, а чак је и краљ Урош признавао номиналну врховну власт Никеје и био у обавези, као српски велики жупани током 12. века, да

297 F. Bredenkamp, *Empire of Thessalonike*, 266–271.

шаље помоћне трупе цару.²⁹⁸ Латинско царство делиле су од пропасти још само тврде цариградске зидине. Али баш када је био надамак остварењу својих дугогодишњих тежњи, цар Јован III Ватац преминуо је у новембру 1254. године. Наследио га је подједнако способан и ратоборан син, Теодор II Ласкарис, али то није одвратило бројне никејске непријатеље од тога да смену на престолу схвате као прилику за освајања на рачун Никеје. Први је дигао главу бугарски цар и већ почетком 1255. упао на никејску територију у Македонији. После дугих и исцрпљујућих похода, Теодор Ласкарис је успео да порази Бугаре и у рано лето 1256. склопи с њима мир, а већ крајем исте године, после убиства Михаила II Асена, Бугарска је утонула у раздобље анархије и борби за престо. Из њих је као победник изашао 1257. Константин Тих, великаш из Скопља, по пореклу на пола Србин,²⁹⁹ који је легитимитет власти стекао тако што се оженио Ирином, ћерком никејског цара Теодора II Ласкариса, а унуком бугарског цара Јована Асена II, и присвојио породично име Асен.

И с Епиром цар је настојао да трајно уреди односе брачним везама, а ту је прилику, штавише, искористио да се поново прошири на рачун свог супарника. На свадбу своје кћери и епирског наследника Нићифора намамио је женикову мајку и задржао је као таоца све док му деспот Михаил II Анђео у замену за њено ос-

298 В. Станковић, *Бугарска и Србија у делима Георгија Акрополита и Георгија Пахимера*, ЗРВИ 46 (2009) 186.

299 Према сведочењу извора, извесно је да је потицао од Немањића, али се не може донети коначан закључак о томе да ли је његова веза с Немањићима ишла по мушкој или женској линији и ко му је од чланова српског владарског рода био деда – Немања, Тихомир или Стефан Првовенчани (Ђ. Бубало, *Константинов Тих Асен*, СБР 5, 201–202).

лобађање није уступио Драч и Сервију. То понижење ипак је изгледа било превише за њега. Он се спремао за противнапад, а наруку му је ишла и чињеница да је краљ Урош стао да се колеба у изразима верности цару, што на никејском двору није остало незапажено. За разлику од својих претходника на српском престолу, Урош је опробао срећу као савезник обе грчке државе, настојећи да из њиховог супарништва извуче за себе територијалне добити.³⁰⁰ Није познато када је отворено одбацио никејску власт и ставио се на страну њених противника, али током епирско-никејског рата 1257. он се борио у табору Михаила Епирског. Урош је с одредом од 1.000 људи освојио Кичево и потом продро до Прилепа, где је нанео срамотан пораз никејском војсковођи Ксилеасу, невичном војној вештини.³⁰¹

Михаилово напредовање ипак није било дуга века. На његове поседе са запада се устремиио краљ Сицилије Манфред (1258–1266), који је, за разлику од свога оца Фридриха II, обновио непријатељско држање према византијском свету. Без могућности да се бори на два фронта, дајући предност епирским тежњама ка обнови Царства из времена његовог стрица Теодора, Михаило II је одлучио да препусти Манфреду јонска острва и важна приморска упоришта, међу којима је био и Драч. Норманска освајања озваничена су као мираз уз руку Михаилове кћери Јелене, која се удала за Манфреда у рано лето 1258, а заузврат, епирски деспот стекао је оз-

300 О Урошевом уделу у епирско-никејским борбама видети: Б. Ферјанчић, *Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204–1261)*, ЗРВИ 27–28 (1989) 140–144.

301 D. Nicol, *op. cit.*, 158–166; Р. Радић, *Георгије Акрополит и Срби*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 92–94.

биљног савезника у борби с Никејом. Могло је изгледа-ти да му догађаји иду наруку, када је, убрзо након тога, умро цар Теодор II Ласкарис, оставивши иза себе малолетног сина Јована. Михаило Епирски је закључио да је куцнуо час да окупљањем што шире коалиције савезника зада одлучујући ударац супарничкој грчкој држави. На своју страну привукао је, такође браком, господара Пелопонеза Виљема Вилардуена, коме је дао руку своје друге кћери, Ане. Најзад, посредством незаконитог сина Јована, коме је дао на управу Тесалију, стекао је упориште међу локалним влашким племенима.³⁰²

Међутим, у Никеји су се брзо прибрали после цареве смрти. Регентство, а потом и савладарски положај приграбио је вешти војсковођа Михаило Палеолог, дотадашњи намесник Сера и Мелника и заповедник трупа које су се 1257. и 1258. бориле с Епирцима. Он је, сада као цар Михаило VIII, у европске области послао јаку војску, састављену углавном од турских и куманских најамника, под заповедништвом брата Јована. Не наилазећи на снажнији отпор, будући да се савезници још нису били окупили, Јован Палеолог је доспео све до Охрида. Иако су његови противници бројем далеко надмашили никејске трупе, та је коалиција била разнолика по наоружању и начину ратовања, неусклађена у маневрисању и несклона заједничкој команди. Две војске окупиле су се пред одлучујући судар у равници Пелатоније, у јесен 1259, али и пре но што је до њега дошло Михаилов шарени савез почео је да се осипа. Први је у никејски табор пребегао Јован Тесалијски, озлојеђен због чињенице да се један од витезова Виљема Вилардуена удварао његовој супрузи, лепој влашкој принцези, а

302 D. Nicol, *op. cit.*, 169–174.

потом је и Михаило II Анђео, видевши да је потез његова сина знатно ослабио ударну моћ епирске коалиције, у потаји напустио савезнички логор. На дан битке, пред никејским трупима нашла се само тешка коњица коју је послао краљ Манфред и војска ахајског кнеза Виљема. Сада је то била битка Грка против Латина, у којој су ови други претрпели тежак пораз. Манфредови коњаници оставили су кости на бојном пољу, а Виљем Вилардуен допао је заробљеништва. На таласу убедљиве победе, војници Никеје стигли су све до престонице Епира Арте, али убрзо након повлачења главнине војске, Михаило Анђео је, уз нову помоћ са Сицилије, успео лако да поврати Епир и Тесалију. Најважније последице никејске победе у Пелагонији нису била нова, обимна освајања, већ коначно потискивање супарничке грчке државе из трке ка Цариграду и обезбеђење Солуна.³⁰³

У време када је Михаило VIII Палеолог учвршћивао власт у Никеји и спремао се да крене у сусрет непријатељима на Балкану, српски краљ је лукаво предосетио да је дошло време да поново промени страну. Према једном познијем извору, цар Михаило је тражио савезнике на разним странама и успео да обезбеди помоћ угарског краља, који је послао 1500 коњаника, и српског краља, чијих се 600 војника борило у редовима победника.³⁰⁴ Заједничко учешће Срба и Угара на страни Никеје може се објаснити и чињеницом да је у то вре-

303 О узроцима, поводима, току и последицама Пелагонијске битке видети D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, 47–74.

304 У питању су подаци Морејске хронике из средине 14. века. Према једној верзији хронике с краја 14. века, краљ Урош послао је никејском цару помоћни одред од хиљаду људи (А. Узелац, *Српске војске у ратовима у Европи и Малој Азији (XII–XIV век)*, Војноисторијски гласник 1 (2014) 11–12).

ме Урош признавао номиналну врховну власт угарског краља. Иако је у оба војна ангажмана у никејско-епирским сукобима Урош успевао да се нађе на страни победника, то није донело трајне територијалне добити Српској земљи. Кичево, освојено 1257, изгубљено је већ годину дана доцније. У једном тренутку и Скопље се нашло у српским рукама, чак је за краткотрајне владавине овим важним градом Урош успео да обдари локалне хришћанске светиње. Према расположивим изворима готово је немогуће реконструисати честе промене господара Скопља током 13. века, али је сигурно да је Урош држао град после бугарског цара Константина Тиха (1257–1277). Да ли је то било у метежима који су претходили Пелагонијској бици или касније не може се утврдити.³⁰⁵ У сваком случају, Урошева промена стране пред Пелагонијску битку, иако није донела територијалне добити, пружила му је прилику да се нађе међу савезницима цара Михаила VIII Палеолога када је две године доцније ушао у Цариград и обновио Византијско царство.

305 С. Пириватрић, *Једна претпоставка о пореклу бугарског цара Константина Асена „Тиха“*, ЗРВИ 46 (2009) 325–327.